

Баліка Л. М., здобувач кафедри теорії і методики виховання
(Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ШКІЛЬНИХ БІБЛІОТЕК (1962-1991 рр.)

***Анотація.** У статті досліджено нормативно-правові документи, які регулювали діяльність шкільних бібліотек у 1962-1991 роках. Розкрито основні вимоги Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям», який знаменував собою новий етап розвитку народної освіти та навчання, зокрема діяльності шкільних бібліотек. Відображено вплив політики тогочасного уряду на навчально-виховний процес у школах. Обґрунтовано, що більшість шкільних бібліотек стали центром пропаганди серед учнів найважливіших документів комуністичної партії, радянського уряду, науково-популярної літератури.*

***Ключові слова:** школа, шкільна бібліотека, нормативно-правові документи, закони.*

***Аннотация.** В статье исследованы нормативно-правовые документы, которые регулировали деятельность школьных библиотек в 1962-1991 годах. Раскрыты основные требования Закона «Об укреплении связи школы с жизнью», который знаменовал собой новый этап развития народного образования и обучения, в частности деятельности школьных библиотек. Отражено влияние политики советского правительства на учебно-воспитательный процесс школы. Обосновано, что большинство школьных библиотек стали центром пропаганды среди учащихся важнейших документов коммунистической партии, советского правительства, научно-популярной литературы.*

***Ключевые слова:** школа, школьная библиотека, нормативно-правовые документы, законы.*

***Annotation.** In the article the legal documents considering activity of school libraries in 1962-1991 are investigated. The attention is accented on the role of the Law «On strengthening the link of school with the life», which marked a new stage in the development of public education and studying, particular the activity of school libraries. The government policy's influence on the educational process in schools is lighted. It is indicated that most school libraries became the centres of propaganda among the pupils the most important documents of the Communist Party of the Soviet government, scientific and popular literature.*

***Keywords:** school, school library, legal documents, laws.*

Шкільні бібліотеки як соціально-культурне явище є важливою, але маловивченою частиною історичної науки. Майже не дослідженими залишається мережа та книжкові фонди шкільних бібліотек України. Водночас вивчення історії української шкільної бібліотеки та її нормативно-правової документації має велике значення для подальшого розвитку й удосконалення діяльності бібліотек на сучасному етапі та дає змогу узагальнити історичний досвід.

Окремі питання з історії бібліотек досліджували такі українські й російські вчені: Д. Балика, Є. Мединський, І. Огієнко, К. Рубинський, С. Русова, С. Сірополко, М. Тулупов, М. Чехов, П. Шестаков. У наукових дослідженнях істориків педагогіки Л. Березівської, Р. Гавриш, А. Гуза, Л. Дровозюк, І. Кліцакова, Т. Коломієць, С. Коляденко, Т. Кравченко, І. Лопухівської, Л. Сігаєвої, Б. Ступарика, М. Ярмаченка наголошується на важливості книгозбірень у підвищенні кваліфікації педагогічних кадрів та забезпеченні їхніх фахових інформаційних потреб, висвітлюються окремі історичні аспекти діяльності бібліотек у контексті розвитку вітчизняної освіти.

Вітчизняні науковці, серед яких слід виділити Н. Ашаренкову, Н. Бачинську, Л. Гільманову, Т. Долбенко, Н. Дяченко, В. Загуменну, Т. Ківшар, В. Луговінову, О. Матвійчук, В. Медведєву, В. Мозгову, Т. Новальську, Н. Новікову, О. Пилипенко, П. Рогову, М. Сенченко, М. Слободяник, Г. Швецова-Водка, здійснили ґрунтовні дослідження з історії розвитку бібліотек, що становить значний інтерес у межах досліджуваного питання.

Проблемам розвитку й функціонування шкільних бібліотек присвячені роботи російських вчених Т. Жукової, Е. Зуєвої, О. Іванової, О. Ястребцевої та ін. Вивченню читання дітей і підлітків присвячені праці І. Тихомірової, В. Чудинової, Т. Полозової, Ю. Мелентьєвої та ін.

Метою нашої статті є дослідження особливості історичного процесу становлення та розвитку шкільних бібліотек України у 1962–1991 роках.

Важливою подією в розвитку вітчизняної шкільної освіти було прийняття в 1958 році Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям та подальшим розвитком навчання в СРСР», який знаменував собою новий етап розвитку радянської системи і суспільного виховання підростаючого покоління [1, с. 294]. Восьмирічна і середня школи стали основними типами шкіл у системі народної освіти, що покликало внести зміни в освітній процес, зокрема в діяльність шкільних бібліотек.

На допомогу шкільним бібліотекарям у придбанні літератури було спрямоване розпорядження Міністерства освіти УРСР від 1960 р. «Про схвалення ініціативи по створенню шкільних кооперативів «Юні друзі книги» при школі» [2, с. 12–14.]. Основним завданням шкільно-піонерського кооперативу була пропаганда і громадське розповсюдження літератури, підручників, творів образотворчого мистецтва і шкільно-письмового

приладдя серед учнів школи і трудящих. За продаж кооператив одержував комісійну винагороду, яку витрачали на комплектування шкільної бібліотеки.

У 1962 році було затверджене «Положення про шкільну бібліотеку». Відповідно до цього положення, основним завданням шкільної бібліотеки було всебічно сприяти процесу навчання й виховання учнів. Здійснюючи завдання комуністичного виховання, шкільна бібліотека допомагала учням в організації читання з метою успішного вивчення ними навчальних предметів; сприяла моральному, фізичному і естетичному вихованню, навичок самостійної роботи з книгою, інтересу до книги; залучала кожного школяра до систематичного читання; ознайомлювала учнів з основами бібліотечно-бібліографічної грамотності. Водночас підвищилися вимоги до бібліотекарів: ними могли призначатися особи, що мають бібліотечну, або педагогічну освіту і, як правило, досвід бібліотечної роботи. Керівники шкільних бібліотек були членами педагогічної ради школи, підпорядковувалися директорові школи і періодично звітували перед ним. Всі бібліотекарі повинні були систематично підвищувати свою кваліфікацію [3, с.2–3].

Для повного забезпечення в 1963/64 навчальному році всіх учнів підручниками необхідно було додатково до нових підручників, які випускалися видавництвом «Радянська школа» і «Учпедгізом», обміняти і закупити біля 17 млн. вживаних підручників [4, с. 15–16]. У зв'язку з цим було забезпечено збереження підручників, що продовжило термін використання їх на кілька років, тим більше, що значна кількість нових підручників були стабільними. Новими підручниками забезпечувалися контингент учнів лише перших класів. Міністерство освіти УРСР зобов'язало завідуючих відділами народної освіти та директорів (завідуючих) шкіл проводити широку роз'яснювальну роботу серед учнів та їх батьків щодо збереження і широкого використання підручників видання минулих років, зазначених у списку підручників, які рекомендувалися для використання в 1963/64 навчальному році.

У двох «Положеннях про шкільну бібліотеку», затверджених у 1962 і 1965 рр. [3; 5], наголошувалося, що шкільну бібліотеку слід створювати в кожній початковій, восьмирічній та середній школі, школі-інтернаті, спеціалізованій школі, де мала зберігатися й надаватися інформація як для учнівської молоді, так і для вчительства. Шкільній бібліотеці надавалося ізольоване приміщення відповідно до існуючих умов для збереження та видачі книг, а також окрема кімната для читальні.

Поліпшенню координації діяльності бібліотек значною мірою сприяла діяльність міжвідомчих бібліотечних рад при Міністерстві культури союзних республік колишнього СРСР. Так, Колегія Міністерства культури СРСР і ЦК ВЛКСМ прийняли постанову про проведення Всесоюзного огляду бібліотек з лютого 1966 р. до травня 1967 р. спільно з відомствами, що мають мережу бібліотек. В областях і районах республіки поширилися

різноманітні форми соціалістичного змагання шкіл за кращу підготовку шкільних бібліотек, навчальних кабінетів. Про роботу і наслідки перевірки шкільних бібліотек йшлося в листі заступника УРСР П. Миргородського. Було виявлено багато недоліків у роботі окремих шкіл Запорізької, Дніпропетровської, Одеської, Хмельницької, Чернігівської областей: шкільні бібліотеки недостатньо залучали учнів до читання літератури; незадовільно проводилася робота з перевірки книжкових фондів, директори шкіл не приділяли належної уваги їхньому комплектуванню. Значна частина шкільних бібліотек розміщувалася в поганих або зовсім не придатних до роботи приміщеннях, не вистачало обладнання та бібліотечної техніки [6, с. 293].

Заступник міністра освіти УРСР А. Корнійчук у наказі № 223 від 14 жовтня 1967 р. «Про підведення підсумків участі шкільних бібліотек республіки у Всесоюзному громадському огляді бібліотек» [7, с. 15–17] зазначив, що огляд пройшов організовано і сприяв поліпшенню роботи шкільних бібліотек. За час огляду поліпшилася робота з підвищення кваліфікації працівників шкільних бібліотек. Більшість шкільних бібліотек стали центром пропаганди серед учнів найважливіших документів Комуністичної партії Радянського уряду, науково-популярної літератури та матеріалів, присвячених 50-річчю Радянської влади. Шкільні бібліотекарі значно активізували роботу з виховання в учнів хороших читацьких смаків, всіляко сприяли кращому оволодінню учнями програмного матеріалу. Велася велика робота з доведення книги до кожного учня, з удосконалення форм і методів індивідуальної та масової роботи з школярами.

Важливим результатом роботи шкільних бібліотек було створення фондів шкільних підручників: збирання використаних (за згодою батьків), а також придбання за рахунок економії коштів державного бюджету.

В Українській РСР, починаючи з 70-х років ХХ ст., набула значного розвитку бібліотечна справа. Бібліотечна мережа відзначалася не тільки великою кількістю бібліотек, а й наявністю бібліотек різних типів.

У Постанові ЦК КПРС від 1974 року «Про підвищення ролі бібліотек у комуністичному вихованні трудящих і науково-технічному прогресі» наголошувалося на потребі приведення рівня роботи бібліотек і організації бібліотечної справи у відповідність із запитами суспільства, а також на повнішому використанні книжкових багатств для освіти й виховання молодого покоління та прискорення науково-технічного прогресу. Передбачалося здійснити принципові зміни в організації бібліотечної справи – централізацію мережі бібліотек, створення системи депозитарного зберігання книжкових фондів та організацію міжвідомчої комісії з координації керівництва бібліотеками [8, с. 300].

У наказах та розпорядженнях Міністерства освіти УРСР було зазначено, що шкільним бібліотекам слід систематично поповнювати свої бібліотечні фонди підручниками, словниками, методичною, довідковою літературою тощо.

Робота шкільних бібліотек організовувалася так, щоб надати максимальну практичну допомогу у вихованні в школярів принципів комуністичної моралі, прагнення до знань і суспільно-корисної праці. Впроваджувалися нові форми та методи роботи з дітьми.

Колегія Міністерства народної освіти УРСР прийняла рішення «Про впровадження бібліотечно-бібліографічних знань у школах і ПТУ республіки» [9, с. 9–15]. З 1989 року впроваджувався факультативний курс «Основи бібліотечно-бібліографічних знань і роботи з книгою» для учнів 7–9 класів.

У 80–х роках ХХ ст. поліпшилося комплектування бібліотек навчальних закладів методичною, науково-педагогічною та науково-технічною літературою, широко використовувалися періодичні видання «Юний техник», «Техника – молодіжи», були придбані дидактичні матеріали, словники, довідники в потрібній кількості, впроваджувалася практика попередніх замовлень на художню літературу через систему облкниготоргів [10, с. 30].

Також приділялася увага питанню внутрішньої роботи шкільних бібліотек щодо списання шкільних підручників, планування та обліку роботи бібліотек загальноосвітніх закладів. Це було зазначено в Інструктивно-методичному листі та Інструкції Міністерства освіти УРСР [11; 12]. У 1984 р. розпочалася робота щодо реалізації реформи загальноосвітньої школи. Міністерство освіти УРСР розробило комплексні заходи для впровадження в життя основних напрямів реформи [13]. Проводилися масштабні заходи, зокрема Республіканський огляд робіт дитячих та шкільних бібліотек із пропаганди книги серед учнів, та заходи до відзначення 60-ї річниці утворення СРСР, Тижні дитячої та юнацької книги. Однак, зовсім не розглядалися проблеми шкільництва, проте урочисто звітувалися про кроки в реформуванні школи.

Таким чином, узагальнивши результати проведеного дослідження, можна зробити висновок, що прийняття законів, постанов та рішень «Про зміцнення зв'язку школи з життям», «Положеннях про шкільну бібліотеку», «Про підвищення ролі бібліотек у комуністичному вихованні трудящих і науково-технічному прогресі», «Про впровадження бібліотечно-бібліографічних знань у школах і ПТУ республіки» мало позитивний вплив на розвиток народної освіти та шкільної бібліотеки. Проте широко використовуючи різні форми й методи впливу на читачів, бібліотекарі впроваджували в життя завдання партії та уряду, активізуючи свою роботу з ідейно-політичного виховання підростаючого покоління через розгортання агітаційно-масової і пропагандистської роботи.

1. Любар О. О. та інш. Історія української педагогіки / за ред. М. Г. Стельмаховича. – К. : Ін-т змісту і методів навчання МО України, 1999. – 368 с. **2.** Положення про шкільно-піонерський кооператив «Юні друзі книги» при школі : Затверджено Міністерством освіти УРСР № 3/31 від 1.03.1960 р. // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1960. – № 7. – С. 12–14. **3.** Положення про шкільну

бібліотеку : Затверджено Міністерством освіти УРСР // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1962. – № 21. – С. 2–3. **4.** Про обмін і закупівлю вживаних підручників // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1963. – № 8. – С. 15–16. **5.** Положення про шкільну бібліотеку : Затверджено Міністерством освіти УРСР // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1965. – № 7. – С. 20–21. **6.** Доркєну Г. Державна політика з питань розвитку шкільних бібліотек за «збірником наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР» (1947–1969) / Г. Доркєну // Історія освітянських бібліотек : Науковий збірник / АПН України; ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського / Ред.-кол. : П. І. Рогова (гол.), К. Т. Селівєстрова (заст. гол.) та ін. К. : Вирій, 2006. – 404 с. **7.** Про підведення підсумків участі шкільних бібліотек республіки у Всесоюзному громадському огляді бібліотек // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1967. – № 24. – С. 15–17. **8.** Дорнегу Г. Державна політика з питань розвитку шкільних бібліотек (1970–1991) за «Збірником наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР» (1970–1988) та «Інформаційним збірником Міністерства народної освіти УРСР» (1989–1991) / Г. Доркєну // Історія освітянських бібліотек : Науковий збірник / АПН України; ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського / Ред.-кол. : П. І. Рогова (гол.), К. Т. Селівєстрова (заст. гол.) та ін. К. : Вирій, 2006. – 404 с. **9.** Про впровадження бібліотечно-бібліографічних знань в школах і ПТУ республіки: Рішення колегії М-ва нар. освіти УРСР № 6/48 від 26.07.1989 р. // Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР. – 1989. – № 22. – С. 9–15. **10.** Про забезпечення шкіл, ПТУ та інших навчальних закладів Української РСР підручниками і навчально-методичною літературою на 1989/90 навчальний рік : Наказ М-ва освіти УРСР №47 від 30.03.1989 р. // Інформативний збірник Міністерства освіти УРСР. – 1989. – №10. – С. 21–32. **11.** Планування та облік роботи загальноосвітньої школи : Інструктивно-методичний лист колегії Міністерства освіти УРСР // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1982. – № 13–14. – С. 3–15. **12.** Про списання шкільних підручників : Інструкція Міністерства освіти УРСР № 1/1–23–319 від 5.07.1984 р. // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1984. – № 18. – С. 10–11. **13.** Про заходи по виконанню Постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР № 281 від 10 липня 1984 р. «Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи» : Рішення колегії Міністерства освіти УРСР від 8.08.1984 р. // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1985. – №2. – С. 8–24.

Рецензент: д.пед.н., професор О. Б. Петренко.